

УДК -372.46

Крижанівська В.В. – старший викладач
кафедри філології та методики початкової
освіти ВНУ ім. Лесі Українки

Данилюк Ю.В. – вчитель початкових класів
гімназії №4 м. Луцька

ШЛЯХИ ЗБАГАЧЕННЯ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ КРАЄЗНАВЧОЮ ЛЕКСИКОЮ

У статті висвітлюються шляхи збагачення мовлення майбутніх вчителів початкових класів краєзнавчою лексикою

Ключові слова: краєзнавство, лінгвокраєзнавчий підхід, краєзнавча лексика.

Крижановская В.В., Данылюк Ю.В. Пути обогащения речи будущих учителей начальных классов краеведческой лексикой

В статье рассматриваются пути обогащения речи будущих учителей начальных классов краеведческой лексикой

Ключевые слова: краеведение, лингвокраеведческий подход, краеведческая лексика

Kryzhanivska V.V., Danylyuk J.V. The ways of speech enrichment with country study vocabulary of primary school future teachers

The article highlights the ways of enrichment of future primary school teachers speech with region-studies lexics.

Key words: country study, country study vocabulary, linguistic country study aspect

Підготовка майбутнього вчителя початкових класів здійснюється у вищих педагогічних навчальних закладах, педучилищах, інститутах підвищення кваліфікації вчителів. На сьогодні значний потенціал закладів вищої професійної педагогічної освіти у справі підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації краєзнавчої роботи є недостатньо реалізованим. Однією з причин, що впливає на стан підготовки майбутнього вчителя початкових класів до організації краєзнавчої роботи, вважаємо недостатність наукових досліджень даного напрямку роботи вищої школи [1; 5].

Загальні питання, пов'язані з розробкою системи краєзнавчої діяльності загальноосвітньої школи і педагогічного керівництва нею, вивчалися в роботах Л.Волкова, М.Костриці, М.Крачило, В.Обозного, Б.Чернова.

Вивчення рідного краю в початковій школі знайшло своє відображення у працях Т.Байбари, В.Ільченко, Т.Люріної, В.Молодиченка, Т.Олексенко.

Питання методики краєзнавчої роботи досліджували К.Ушинський, Х.Алчевська, Т.Бугайко, О.Мазуркевич, В.Сухомлинський, П.Ходосов, Є.Пасічник та багато інших вітчизняних педагогів і методистів.

Велику роль у розвиток підготовки вчителів до організації краєзнавчої роботи вніс В.Сухомлинський, який у Павлиській середній школі використовував природу як ефективний засіб загального розвитку дитини. Досвід ученого-педагога став наочним прикладом організації краєзнавчої роботи в школі.

Значну допомогу для підготовки вчителя початкових класів до організації краєзнавчої роботи має інформаційне забезпечення, зокрема різноманітні періодичні видання: „Шлях освіти”, „Відкритий урок”, “Дитина і довкілля”, “Барвінок”, “Джміль”, “Дивосвіт”, “Соняшник”, “Велика дитяча газета”, “Пізнайко”, вісники дитячо-юнацького краєзнавства в Україні: “Планета знань”, “Вітчизна”, “Початкова школа”, „Рідна школа”, „Розкажіть онуку”, “Позакласний час”, які містять методичні рекомендації щодо організації краєзнавчої роботи, матеріали та розробки уроків та ін.

“... Невідкладним завданням педагогічної громадкості – і теоретиків, і методистів, і практикантів – є розробка системи реалізації краєзнавчого підходу у викладанні рідної словесності на початковому етапі освіти з використанням конкретно-регіонального матеріалу” [3, 28].

В цілому актуальність проблеми зумовлена соціальною потребою активізації краєзнавчої роботи, необхідністю виокремлення в ній лінгвокраєзнавчого напрямку з метою оновлення освітнього процесу вищої школи, його змісту, структури, форм, методів, прийомів навчальної роботи.

Мета статті – висвітлити окремі аспекти лінгвокраєзнавчої роботи студентів педагогічного інституту у проблемній групі „Краєзнавча лексика – засіб збагачення словника майбутнього педагога.”

Етнокультурознавча лексика розглядається лінгвістами В.М. Русанівським, О.Л.Паламарчуком, М.М.Пилинським, Г.П.Сиротіною, Н.С.Ніколаєвою, В.І.Говердовським, які зазначають, що слова, національно-культурний компонент яких знаходиться за межами лексичного поняття, але потенційно наявний у свідомості й пам'яті носія мови, складають шар етнокультурознавчої лексики. За допомогою саме таких слів людина засвоює інформацію, пов'язану з історією, побутом, культурними традиціями, у тому числі український мовленнєвий етикет, загальнолюдські цінності та ідеали [5].

З огляду на це, розглядаємо поняття «краєзнавча лексика» як лексику, що об'єднує тематичні групи слів, пов'язані із особливостями культури, звичаями, традиціями, святами, головними історичними подіями, постатями діячів літератури, мистецтва, науки, суспільно-політичними явищами, реаліями освіти, господарської діяльності, побуту, фольклору, діалектів, топонімів Волині. Тому ми виокремили такі тематичні групи номінативної краєзнавчої лексики: „Зі сторінок історії Волині”; „Традиції, звичаї, обряди, свята волинян”; „Міста, села, громадські споруди, установи, районні центри”; „Хата, хатні речі, садиба Волинського краю”; „Волинське мистецтво, фольклор, символи”; „Фразеологізми, діалекти, топоніми Волині”.

Збагачення мовлення студентів краєзнавчою лексикою значною мірою зумовлюється загальними психологічними, дидактичними закономірностями, принципами, методами і прийомами мовленнєвого розвитку. Джерелом збагачення словника студентів є похідні слова, складні слова, нові семантичні варіанти слів, краєзнавчі терміни, топоніми, фразеологізми, омоніми, синоніми, антоніми, діалекти Волинського краю.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

– з'ясувати теоретичні і методичні засади лінгвокраєзнавчої роботи та особливості збагачення, уточнення, активізації словника студентів педагогічного інституту краєзнавчою лексикою ;

– показати ефективність запропонованих форм, засобів, методів роботи проблемної групи у формуванні мовленнєвої підготовки майбутніх педагогів.

Виконання завдань роботи проблемної групи передбачає: підняття мовленнєвої активності студентів, збільшення і поглиблення мовних знань, отриманих на заняттях; розширення лінгвістичного світогляду студентів; активізацію розумової діяльності, ініціативи й самостійності. Поєднання таких завдань спонукає до пошуку оптимальних шляхів їх реалізації, додаткових можливостей для формування мовленнєвих умінь і навичок майбутніх спеціалістів.

Програма роботи проблемної групи побудована на основі чинних навчальних програм вищої та загальноосвітньої школи, наукових і методичних джерел, підручників для початкових класів, зібраного і систематизованого лінгвокраєзнавчого матеріалу. Започатковуючи програму роботи проблемної групи, ми визначили провідні принципи лінгвокраєзнавчої діяльності зі студентами. Серед них такі: тематичний принцип планування і емоційна насиченість лінгвокраєзнавчої роботи; доцільність використання краєзнавчого матеріалу; орієнтація на регіональний та місцевий народознавчий матеріал; взаємозв'язок народознавчого, краєзнавчого, історичного, мовно-літературного матеріалу; активізація пізнавальної і творчо-пошукової діяльності студентів.

У цілому зміст роботи проблемної групи спрямований на пошук ефективних форм, методів, прийомів і засобів навчання, які забезпечили б повноцінний розвиток мовленнєвих здібностей, потреб та інтересів студентів. Крім того, майбутні спеціалісти зможуть отримати знання за такими напрямками: краєзнавчим, народознавчим, історичним, літературним, мовним.

Робота зі студентами здійснювалася у три етапи.

I етап – організаційно-інформаційний, який передбачав наявність відповідного нормативно-правового, навчально-методичного, інформаційно-методичного забезпечення (накази, інструкції, програми, підручники, таблиці, краєзнавчі журнали, газети та ін.); розподіл студентів на підгрупи з метою виокремлення напрямів індивідуальної лінгвокраєзнавчої роботи.

II етап – науково-пізнавальний, спрямований на укладання картотеки наукової, методичної, краєзнавчої літератури; збір, систематизацію, розподіл краєзнавчої лексики згідно з тематичним принципом, фольклорних джерел відповідно до жанру; виконання лінгвістичних завдань і вправ.

III етап – репродуктивно-практичний, що дозволив студентам здійснити апробацію зібраного систематизованого краєзнавчого матеріалу у роботі з учнями початкових класів під час проходження практик, написання курсових, дипломних, магістерських робіт, участь в олімпіадах, науково-практичних конференціях, тощо.

Зазначені етапи реалізувалися через такі методи і форми роботи: спостереження, збір і систематизація краєзнавчої лексики, лекції-бесіди, лекції-диспути, практичні заняття, індивідуальні завдання, зустрічі з відомими краєзнавцями, круглі столи з вчителями початкових класів м. Луцька (гімназія №4, НВК №26), – і прогнозували роботу щодо забезпечення теоретичної, методичної і практичної підготовки вчителів.

Для створення системи навчально-пізнавальної діяльності студентів у проблемній групі викладачу необхідно було:

– зібрати, систематизувати і узагальнити теоретичний матеріал, на якому ґрунтується лінгвокраєзнавча робота в цілому;

- створити списки наукової, методичної літератури за такими напрямками: історія, культура, побут, символи, звичаї та традиції, культурні пам'ятки, літературна спадщина, фольклор, мова рідного краю;
- виготовити ілюстративний та роздавальний матеріал;
- забезпечити умови для проведення екскурсій, екскурсій-оглядів, творчих зустрічей тощо;
- вивчити і апробувати досвід науковців-краєзнавців Волині;
- організувати дослідницьку діяльність студентів: спостереження, творчі письмові роботи, збирання і опрацювання лінгвокраєзнавчого матеріалу згідно з тематичним плануванням, написання рефератів, виконання курсових, дипломних робіт, участь у науково-практичних конференціях.

Перед студентами ставилися такі практичні завдання:

- Опрацювати систему завдань і вправ, спрямовану на опанування мінімуму краєзнавчої лексики, яка необхідна для розуміння текстів культурологічного характеру (художні, наукові, публіцистичні), а також формування умінь і навичок використовувати їх у власному мовленні.
- Укласти словник-мінімум краєзнавчої лексики для учнів початкових класів.
- Розробити ефективні методи і прийоми ознайомлення учнів початкових класів із краєзнавчою лексикою та перевірити її ефективність під час проходження практики.

Метою засвоєння словника-мінімуму краєзнавчої лексики є підвищення культури мовлення студентів, розвиток комунікативної і лінгвістичної компетенції, пізнавального інтересу до мови, історії, звичаїв, побуту українського народу та формування національної свідомості.

У процесі відбору слів до словника-мінімуму краєзнавчої лексики визначальним був тематичний та комунікативний принцип. Згідно з тематичним принципом це слова, які стосуються культури українського народу (твори мистецтва, традиції, релігійні свята, обряди, символи). Слова, необхідні для написання творчих робіт, виконання лінгвістичних завдань і вправ, а також

ті, що є у зв'язних висловлюваннях студентів, відповідали комунікативному принципові.

За допомогою вправ студенти набували різноманітних умінь і навичок; вчилися знаходити краєзнавчу лексику у різних видах текстів; виявляли характерні її риси, виробляли уміння визначати за словником значення слова та сферу його вживання. А це, в свою чергу, виховувало увагу до краєзнавчої лексики, забезпечувало свідомий підхід до відбору слів у власному мовленні, підвищувало інтерес до вивчення мови і сприяло збагаченню мовлення майбутніх спеціалістів.

Систему вправ і завдань поділено на три групи, в основу яких покладено такі мовленнєво-мислительні процеси і принципи: сприйняття і відтворення мовних засобів; оптимальне використання засвоєного мовного матеріалу; принцип проблемності; творча діяльність; принцип диференціації; принцип поступового підвищення складності вивчення нового матеріалу.

Вправи *першої групи* спрямовані на формування у студентів лексичних умінь і навичок. Крім цього, вони активізують і збагачують словниковий запас студентів, виховують увагу до незнайомих слів, їх значень, розвивають лінгвістичне і логічне мислення. Наведемо зразки таких вправ:

I. Прочитайте текст "Звичаї, повір'я та обряди Волині" [3,18-19]. Випишіть краєзнавчі слова. Поясніть, що вони означають.

II. Запишіть уривок з тексту. Вставте пропущені букви. Назвіть слова, які не мають лексичного значення.

Покровит...лем Луч...ська вважали Святого Миколая. Згадки про це ми знаход...мо в літоп...сах XIII століття. Це знач...ть, що цій історичній традиції більше с...ми століть. Святого Миколая і нині вважають покровит...лем міста.

На вулиці Богдана Хмельницького встановлено пам'ятник Миколаю Чудотворцю. Його образ знайшов своє відображення і в г...рбі міста, і в міській п...чатці. А під час народних свят як гімн Вірі, Надії, Любові лине над Луч...ськом пісня-молитва до Святого Миколая [2,36].

III. Перепишіть уривки з текстів. Поставте замість крапок слова з довідки.

Веснянки на Волині називали по-різному: на Західному Поліссі – ..., на Побужжі – ..., та ..., у Підляшші поряд з традиційною назвою – веснянки – можна почути ... . У селі Городище Ківерцівського району співають ... . У селі Марковичі (Локачинський район) веснянки називають ... , а у селі Пульмо (Шацький район) побутує назва ... . Нерідко можна почути і назву .... В околицях Сокаля вживається назва .... , біля Ковеля – ... .

Довідка: постові пісні, царювання, цароньки, дзельманові пісні, бабуньки, бабоньки, бабуси, витягуси, витягушки, орендарки, вородайки, подолянки, бурударки [3,11] .

До другої групи вправ і завдань відносимо вправи на конструювання і трансформацію, що передбачають самостійну побудову студентами висловлювань з опорою на запропонований їм мовний матеріал. Серед основних видів вправ на конструювання виділяємо такі: побудова речень на основі даного лексичного матеріалу; продовження речень за поданим початком; побудова речень на основі комунікативного завдання.

I. Складіть і запишіть речення, у яких були б використані подані слова: калина, мальва, чорнобривці, родина, верба, паляниця, криниця-журавель, скриня, хата, мереживо, джерело, кіт, зозуля, колискова, вертеп.

II. Складіть речення, використовуючи такі словосполучення:

Луцький замок, доба князя Витовта, Лучеськ Великий, резиденція князя Любарта, резиденція канцлера Альбрехта Радзівіла, Старе місто, Окольний замок, судноплавний Стир, Завокзальний ринок, Верхній замок, Воротня вежа, вірш „Надія”, Покровська церква, фестиваль „Різдвяна містерія, фестиваль „Поліське літо з фольклором”, Театральний майдан.

III. Утворіть від поданих назв міст і запишіть в алфавітному порядку назви районних центрів, складіть речення з утвореними словами.

Луцьк, Горохів, Ківерці, Рожище, Маневичі, Ковель, Турійськ, Володимир-Волинський, Іваничі, Локачі, Любомль, Стара Виживка, Ратне, Любешів, Шацьк, Камінь-Каширський.

IV. Продовжіть речення за поданим початком.

1. Луцький замок – це один з небатьох ... . 2. Волинь розкинулася на берегах ... . 3. Під вежами Луцького замку проходили козацько-селянські загони ... . 4. У Волинському краєзнавчому музеї зберігається унікальний рукописний збірник із текстами 156 пісенних творів, записаних... . 5. Книга відомого дослідника-краєзнавця Г.Гуртового „Волинь – край козацький” –це хвилююча розповідь про ... . 6.У Волинян, коли мова заходить про розмаїття їх народної творчості, знаходяться такі прислів'я: ... .

Окрему групу вправ, створених на основі *принципу проблемності*, становлять проблемно-ситуативні вправи, які стимулюють мислення студентів, підвищують їхню активність у набутті знань, виробленні практичних умінь і навичок, викликають інтерес до вивчення рідної мови. Серед них виділяємо:

– *Ситуативно-аналітичні* вправи.

I. Із якими народними обрядами пов'язані такі етнокультурознавчі слова: колядка, писанка, рушники, коса (дівоча). Опишіть усно один із цих обрядів на Волині.

II. Прочитайте у діях фрагменти новорічного обряду щедрування чи колядування на Волині. Вкажіть краєзнавчу лексику в них.

– *Ситуативно-уявні* вправи:

1. Уявіть, що ви перенеслися в епоху 19 ст. і зайшли до селянської хати на Волині. Опишіть, що ви побачили.

II. Уявіть, що ви повернулися із Волинського краєзнавчого музею і бажаєте поділитися своїми враженнями із друзями. Запишіть можливий варіант своєї розповіді.

III. Наші предки вірили, що на свято Івана Купала рослини набували особливих лікувальних властивостей, а також розмовляли між собою. Подумайте, про що могли розмовляти рослини, складіть діалог.

– *Творчі вправи*. Ці вправи, на нашу думку, є найбільш цікавими. Вони передбачають формування вмінь переносити набуті навички в змінені умови, застосовувати їх в уявних і природних ситуаціях.

Одним із видів творчої роботи є перекази. З метою формування зв'язного мовлення та засвоєння краєзнавчої лексики можна скористатися текстом „Водіння Куста”.

Обряд "Водіння Куста" - відголосок ще дохристиянських звичаїв, зберігся тільки в селах Сварцевичі, Берестя, Лісове, Кураш на межі з Білоруссю. Обряд проводився під час Зелених свят: дівчата, обравши між собою найвродливішу, прикрашали її віттям, квітами, листям клена й лепехи, підперезували червоною крайкою або хусткою і йшли селом з піснями, не минаючи жодної хати. "Куст" символізував собою розквітлу природу і мав повіншувати усіх господарів з гарним врожаєм. Ті, у свою чергу, віддячували гурт гостинцями. Закінчивши обходи, дівчата розбирали зелень з "кустянки" і роздавали присутнім з побажаннями: "Ми водили Куста від хати до хати, щоб були всі люди щасливі й багаті". [4,16]

У процесі підготовки студентів до переказу доцільно запропонувати їм різноманітні завдання, наприклад: переказати цю історію так, начебто ви були її учасником; передати зміст історії людині, яка мало знає про Волинь.

Для створення усних і письмових творів з використанням краєзнавчої лексики можна скористатися такою тематикою: “Верба і калина у ріднім селі”, “Ми Волинь називаємо рідною”, “Волинський віночок”, “Криниця-журавель у волинському дворі”, “Обереги Волині”, “Великодні свята у волинському селі”, „Різдво у волинській оселі”, “Хліб-сіль на волинському рушнику”, «Святий Миколай і діти Волині»,”Перлини народної мудрості волинян” та ін.

Ми вважаємо, що застосування цієї системи завдань і вправ сприяє збагаченню мовлення молодших спеціалістів краєзнавчою лексикою, формуванню вмінь використовувати вивчені мовні засоби під час створення власних усних і письмових висловлювань, становленню національно-мовної особистості.

У процесі дослідження ми виявили основні чинники, що сприяють розвитку інтересу студентів до занять у проблемній групі та до вивчення краєзнавчої лексики: систематичність, комплексність, багатство змісту,

удосконалення форм, методів, прийомів роботи проблемної групи, оптимальне використання наочності, організацію лінгвокраєзнавчої пошуково-дослідної роботи

Насамкінець наголосимо, що лінгвокраєзнавча робота студентів у проблемній групі сприяла підвищенню рівня навчальної діяльності студентів, якості знань національно-культурного компонента мовних одиниць, стала джерелом формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів.

Література:

1. Байраківський А.І., Бажан О.Г. та ін. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи: Наук. збірник НАН України. – К.: Вид. центр "Академія", 2003. – 213 с.

2. Герасимюк О. Шляхами рідного міста. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 64 с.

3. Дмитренко Н. Краще рідної землі немає. – Луцьк. – 2005. – 30 с.

4. Дубасенюк О.А., Семенюк Т.В., Антонова О.Є. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності: Монографія. – Житомир: ЖДПУ, 2003. – 192 с.

5. Люріна Т.І., Молодиченко В.В., Танана С.М. Організація краєзнавчої роботи в початковій школі: метод. посібник для студентів. – Мелітополь: „Мелітополь”, 2006. – 218с.